

N. Horváth Béla

Az elvegyülés és a kiválás poetikája

A József Attila-recepció 1980-as évekre megérlelődött fordulata, a kései költészet középpontba állítása nem választható el azoktól a társadalomtörténeti változásoktól, amelyek az adott korszak politikai szisztémájának lazulásával, pluralizálódásával és a rendszer kreálta világkép bomlásával jellemezhetők. A recepcióban megfigyelhető hangsúlyeltolódások, a korábban épp József Attilára hivatkozó, az ő érveit is felhasználó antipszichologizmus jegyében megtagadott pszichológia és pszichoanalízis is azért tud teret nyerni, egyre hangsúlyosabbá és divatosabbá válni az értelmezési folyamatban, mert korábban kiszorult, kiszorították mint olvasási módot is, nemhogy világképi referenciális alapot. S a József Attila-életmű átpolitizálódása, pontosabban szólva neutralizálódása, politikasemlegesítése elválaszthatatlan ez időszakra egyre dominánsabb társadalmi szemlélettől, amely a korábbi évtizedek nyomasztó túlpolitizáltságától szabadulni akarván eltávolítja magát az ideológiától. Pedig József Attila ideologikus költő volt, hisz rövid életében több ideológia mellé szegődött, hosszabb-rövidebb időre magáévá téve annak szemléletét, frazeológiáját. Hogy az 1948 után hatalomra jutott rendszer ebből az ideológiai sokszínűségből a számára autentikusnak kiragadta, abszolutizálta és így az életművet kisajátította, az e rendszer logikájából és természetrajzából, hatalmi struktúrájából és világképének kegyetlen természetéből következett. S nem tagadható, hogy ehhez alapul szolgált az a művészmagatartás, leginkább irodalmi hagyományozottságú szereptudat, amely tradicionálisan a közösség – a XIX. században a nemzet, a „nép” – képviselőjének jegyében, e küldetés kiteljesedésében értelmezte a művészet, az irodalom szerepét és a művészi

forma teljességét. Márpedig minden politikai rendszer hivatkozási alapja a közösség, így a magát kommunistának majd szocialistának nevező társadalmi formáció, természetes módon, legitimációjához igényelte és megszerezte azt a művészetet és azokat a művészeket, akiknek életműve, törekvése, netán személyi ambíciója, ennek a hivatkozási rendszernek megfelelő illetve alárendelhető volt. A munkásosztály költőjévé abszolutizált József Attilától a rendszer bomlásának szelíd időszakában csak azért nem fordult el az értelmezői közösség, mert tudta, hogy az életműnek van más olvasata is, autentikus, az életmű más szegmense által hitelesített változata. Sőt, egyes értelmezői közösségek a hivatalos József Attila-képpel és a szocialista rendszerrel, annak világképével szembenálló, más értékrendet valló nézeteik legitimációjához épp József Attilához fordultak, vele – a kései, az individuális – József Attilával igazolták művészet- és társadalomfelfogásuk létjogosultságát. S ebben a szellemi küzdelemben, a gondolkodásmód fokozatos pluralizálódásában a közösségi költő szerepre kárhoztatott József Attila egyre inkább ellehetetlenült, hitelét veszítette meghatározó értelmezői közösségek által dominánsnak tekintett olvasatokban. S innen már csak egy lépés, hogy a szocializmus felbomlásakor, a rendszerváltozás tabudöngető és bálványromboló mámorában József Attila személyében stigmatizálódik, s életműve egészére árnyékot vet alig néhány hónapig tartó kommunista korszaka. A harmincas évek elején paradigmaváltást konstatáló irodalomszemlélet a referenciális beszédmód leértékelésével, a képviseleti beszéd hitelességének és autenticizmusának megkérdőjelezésével József Attila költészettörténeti súlyát is leértékelte oly módon, hogy szembeállította az életmű szegmenseit. Pedig a költő nemcsak elvegyült, hanem ki is vált a közösségből, s új – most már az egyént, a személyiséget középpontba állító, annak szenvedését, a kívülre, a társadalmi létre visszavetítő – poétikai formákat teremtve.

Nem érintve most a fiataalkor kiforratlanságát, amikor is az Erdélyi József nyomán, de azt meghaladó népdal- népballada parafrázisokat az avantgarde

eszközű és poetikájú alkotásokkal változtatja a költő, s csak a huszas évek végétől figyelve a már kikristályosodó alkotásmódot, így is többféle poetikát és politikát észlelhetünk. Markáns szemléletté a tiszta költészet ideája válik, nagyjából a Vágó Márta-szerelem idejére. Tverdota György a hagyománykövetés és a modernség összeegyeztetésének kísérletét látja a *Medáliákkal* fémjelezhető korszakban és alkotásmódban¹. A művekben poétikailag szervesülő szemlélet a levél közvetlenségében így hangzik: „Csak költő legyek-e és akkor politizáljak-e, vagy csak a tiszta költészetre szorítkozzak.”– írja Vágó Mártának². A napi politika és egyáltalán a politikum szembeállítása a költészet tisztaságával és önelvűségével gyökeresen ellenétes azzal a költői gyakorlattal és ars poeticával, ami majd alig néhány hónap múlva uralja a költői szemléletet. Ugyanakkor azonban nincsenek világos korszakhatárok, valamely cezúra mentén elkülöníthető, csoportosítható alkotásblokkok, egymással felelő művek. Ha vannak is más-más nézeteket előtérbe helyező, ezeket felerősítő – vagy József Attila-i módon abszolutizáló – írások, azok áttűnnek korszakhatárokon, mindenképp a költő útkereső és olykor szintetizáló szándékáról tanúskodva. A tiszta költészet eszményének reprezentáns költeményei a *Klárisok* és a *Medáliák*, de nyelv és referenciális valóság eltávolításának szándékát az *Ördög farába*, a *Piros hold körül* típusú alkotások is példázzák. Az értelmezői szándék ugyanis hiába – vagy legalábbis: feleslegesen – keres életrajzi törmeléket az ilyen sorok mögött:

„Ó szív! nyugodj! Vad boróka hegyén
szerelem, szólal, incseleg felém,
pirkadó madár, karcsú, koronás,
de áttetsző, mint minden látomás”

(Ó szív! nyugodj!)

Ez a szövegalkotásmód – amely gyakran a szürrealizmus szabad asszociációs logikája mentén értelmeződik, noha annak asszociatív szabadsága itt a verstani szabályszerűségek miatt nem áll fenn – a nyelvszerűségre, s nem a nyelv

visszatükröző képességére, mimetikus tulajdonságára, hanem a szavak formálhatóságára, poetikai rendezhetőségére hagyatkozik. A tiszta költészet filozófiája, a Pauler Ákosra és Croce-ra visszavezethető metafizika-tan, az ekkortájt írott értekező szövegekben bontakozik ki. *A művészet metafizikája* azonban sem fogalmilag, sem képileg nem tűnik fel olyan nyilvánvaló áthallásokban, mint a későbbiekben a költő nézeteit dominánsan rendező filozófiák esetében. Felmerül tehát a kérdés: miért nem tartotta fontosnak József Attila eme filozófia megverselését? Miért nem kerülnek át a metafizikus gondolkodásmód fogalmai a versek szövegébe, mint a népiség, a marxizmus és a freudizmus esetében? Nos a magyarázat valószínűleg e költészetfelfogás lényegében rejlik. Az alkotó kiszakítja létezését a társadalmi, történeti meghatározottságából. Ám ezen időszak gondolkodásmódját, filozófiai alapjait sem tekinthetjük homogénnek. A Társadalmi Lexikon számára készült följegyzés /1928/ a tiszta költészet ideáját vallja. Ugyanakkor azonban figyelemre érdemes az osztálytalan intellektuellekre és a munkásságra való egyidejű hivatkozás: „Költői jellemzője: Tiszta és tökéletes forma. Ezen belül az emberiség sokszor fönséges, sokszor derűs heroizmusa, amelynek szimbólumát csak a munkásosztályban, egyénenként pedig az osztálytalan intellektuellekben látja.”³

1928 júniusában jelent meg a Nyugatban a Brichta Cézár verseiről szóló recenzió ezzel a poetikai és azon túlmutató kijelentéssel kezdve: „A formai szempontoktól eltekintve, minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban – éppen a szocializmus érdekében – elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy menyiben élte át a szocializmust mint költészetet vagy pontosabban szólván eszmei tartalmat menyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos szocialista szempontból, mert anélkül még a munkásság osztályharca is válhat szocializmus ellenessé, és fontos nem-szocialista szempontból, mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri.”⁴ A kijelentés azért is figyelemre méltó, mert arra utal, hogy egy későbbi alkotásmód szemléleti forrása már ezen

időszak gondolkodásmódjában is jelen van, amint majd a Halász Gábornak írt nevezetes kijelentés igazolja.

Noha ez a levél már a kiválás következménye, a baloldali mozgalmakban való csalódás értelmező magyarázata, a 20-as évek végén az elvegyülés elvi, elméleti lehetősége, filozófiai gyökere már adott, amelynek művei még más szemlélet jegyében formálódnak. Érdekes ezen aspektusból egy másik 1929-es írásra is figyelni. Az *Ady-vízió* úgy utasítja el az élménylírárt („A költemény... nem is érzés vagy érzelm kifejezése, mert úgy az ásítás s a hálósobák minden története műalkotás volna.”), hogy az intuíción is túllép, s azonosítja a művészetet az ihlettel. A vitacikk végén pedig kontaminálódnak az alapvetésnek tekinthető kijelentések és egy új gondolati szerkezetet és egyben új poetikai elvet fogalmaznak meg: „A nemzet: közös ihlet. A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs.”⁵

József Attila közösségi költészetét a szocialista tematikájú alkotásokkal szokás azonosítani, annak a gondolkodásnak a megrögzüléseként, amely nem akarta átengedni a költőt a népieknek, s a velük való eszmei szembenállásban József Attila népiségét kalandnak, eltévelyedésnek tartva. Pedig az 1929-30-as versek, prózai írások egyértelműen jelzik a barthás szemléletet, a költő politikai irányultságát. A *Magyar Mű és Labanc Szemle* – József Attila-i vitamodor és parodisztikus nyelvi képesség szemléletes és szellemes dokumentuma – tételesen vall a formálódó népi mozgalom egyik alapvetésének teljes elfogadásáról.

József Attila a Neumann-féle „gesunkenes kulturgut” elmélettel vitázva a műköltészet és népköltészet egységét állítja, a közösség primátusa mellett érvelve: „Ismétlem, maga a nemzet a forma, eszméletünk számára a műköltők is a nemzeti formán keresztül válnak hozzáférhetőkké.” Vagy: „A népköltészet valóban nem egyénire, hanem lehetőleg tökéletes formára tör.” Majd az egyéni és közösségi alternatívából ilyen konklúzióra jut: „De hát mi is az egyéni? A személyi változathoz kötött, a múló, a tökéletlen, a hibás...”⁶

Az ekkor íródott versek egy része tematikusan kapcsolódik a népi szellemiséghez, hisz paraszti tárgyú életképeket, folklorisztikus jelenségeket, ünnepeket ábrázolnak. Ez a nyelvi közvetlenség azonban nem válik egyeduralkodóvá, hisz más művek arról vallanak, hogy a költőre erős hatással volt a Róheim Gézától és másoktól megismert, olvasott névvarázs-elmélet és egyáltalán a költészet mint kultikus tevékenység. A *Regös ének*, az *Egeres*, s a barthás tanulmányok jelzik a költő etimológiai érdeklődését, a szavak hangzás és jelenség közti viszonyának – e sajátos, logikailag nehezen fölfejtethető kapcsolatnak – értelmezési kísérleteit.

A népi korszak, pontosabban a barthás időszak első, markáns szakasza 1930 nyarán véget ér, József Attila a munkásmozgalom részese, majd a kommunista párt aktív tagja. A Fábry Zoltánnak írott – már a vádakat, politikai becsületébe belegázoló állításokat tisztázandó – levelében így értékeli tevékenységét: „Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális Kommunista Pártnak, mint párttag kezdetben röpiratokat, s leveleket gépeltem, 7 szemináriumom van és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadást.”⁷

Személyes létének társadalmasításában, az elvegyülésében ekkor jutott el a végső határig: ám nemcsak személyes létét hanem költészetét is – különösen az első néhány hónapban – alárendelte egy politikai ideának: a marxizmusnak, illetve e filozófia politikai, hatalmi interpretációjának. Noha a József Attila-recepcióban évtizedekig ez, a munkásmozgalmi költő képzelete uralta az értelmezést, gyakorlatilag ez az életszakasz tekinthető a legzavarosabbnak, s a legkevésbé kutatottnak. E paradoxnak tűnő állítás magyarázatául néhány érv. A harmincas évek munkásmozgalma több vonulat, több frakció tevékenységéből áll össze. Ezek történetisége, valós eszmeisége azonban egy meghatározott aspektusból jelenhetett meg korábban a kutatásban, amit az úgymond nemzetközi munkásmozgalom – valójában a szovjet kommunista párt – doktrínája előírt. Amikor pedig már ez a doktrína fellazult, igazából

érdektelenné vált a kérdés. Ma pedig, amikor megnyíltak és megnyílnak a levéltárak, s tisztázható lenne az az ideológiai sokféleség is, amely mozgalom történetében a 20-as évek második, a 30-as évek első felében – úgy tűnik – jellemző volt, amikor egyes személyek szerepének és tevékenységének koncepciók nélküli feltárására is mód nyílna, nem mutatkozik érdeklődés. Ugyanezt láthatjuk József Attila vonatkozásában is. Szabolcsi Miklós – aki pedig igencsak ismerte a recepció ezen szegmensét – monográfiája⁸ utolsó kötetében (1998) az általa szerkesztett *József Attila Emlékkönyv* (1957) visszaemlékezéseiből idéz, s abból a tanulmányból, ami a József Attila-i életműnek a kommunista párthoz való viszonya „objektív” feletárására létrehozott bizottság összegzésére épült (1965). A kérdés filológiai aspektusát utoljára érdemben Gyertyán Ervin 1985-ben megjelent tanulmánykötete egy 1966-ban íródott tanulmánnyal⁹ érinti, azonban még ekkor is az az apologetizáló szemlélet érvényesül, amely csak ebből az aspektusból tudta kezelni azt a tényt, hogy az uralmon levő párt hivatalos költője és a párt elődje olyan konfliktusba keveredett, amikor kölcsönösen kizárták egymást: a párt a költőt soraiból, a költő a pártot az életéből és verseiből. József Attila munkásmozgalmi korszaka, marxizmusa tehát hosszú ideig nem igen foglalkoztatta a kutatást; csaknem két évtized elteltével Erős Ferenc¹⁰ hívta fel a figyelmet a korábban tabunak számító freudomarxizmus szerepére. A *Miért fáj ma is* ugyancsak tabudöntőgető tanulmányai (Horváth Iván, Nagy Csaba)¹¹ érintik a költő és a párt kapcsolatát. Újabban Tverdota György és Lengyel András szállt síkra e korszak újraértelmezéséért, s az életmű egészében való elhelyezésért.

József Attila „tisztá” marxista költészetet akart teremteni, amely meglehetősen különbözött a korabeli szocialista irodalomtól, amint ez a Fábry Zoltánnak írott levélből (1931) is kiderül: „Nos, proletárvers címén a gyakorlatban magyarul csak szennyirodalmi tehetetlenséget láttam és ez eleve visszarettentett.”¹² Marxizmus és művészet viszonyát sajátos képiséggel írja le a költő a Platformtervezetre adott válaszában, amely csak töredékében ismert:

„Marxista az, aki egyénileg azt gondolja el és írja tudatosan, aminek a megtételére a történelem a proletariátus *egészét* – egyes tagjaira való tekintet nélkül – rávezeti és rákényszeríti. *A marxista nem más, végső fokon, mint a történelemi proletariátus kicsiben.* Az egész vég szövetből egy ujjnyi minta, amelyből ruhát csinálni nem lehet, amely magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel az egész vég rendelkezik. A nem marxista, a nem osztálytudatos proletár egyén pedig csak egyike ama szálaknak, amelyekből a szövet egészét a történelem szötte és szövi. Mint egyes szál, ő is hozzájárul az egész minőségéhez, de másképpen: más a fonál és más a szövet. A minta azonban minőségét nézve csak méreteiben különbözik a végtől.”¹³

A közösségből való „kiválást”, a párttal való szakítást leginkább történeti, eszmetörténeti okokkal magyarázzuk, felidézve a Valóság című folyóiratban megjelent *Egyéniség és valóság* (1932) botrányát, s még inkább a moszkvai írókongresszus ügyét (1934). Hogy József Attila és a mozgalom kapcsolata ez idő tájt már a múlté, azt a Veres Péterhez írott levél (1934 szeptember) teljesen egyértelművé teszi: „Én álmarxista, szociálfasiszta, burzsoábérenc renegát vagyok. De költő. Ők viszont nem burzsoábérencek és nem költők.”¹⁴ A szenvedélyes hangú levélben József Attila nem a nézeteit igazolja, hanem a költészetét, annak rangját emeli a moszkvaiak képviselte színvonal fölé – és az Illyés iránti gyűlöletből fakadóan – egykori barátja költészete fölé.

Erős a gyanúnk tehát, hogy József Attila mint költő vált ki a mozgalomból azzal, hogy a számára adekvát társadalomképet, s benne az emberképet is egyéni és a kommunista párt képviselte marxista művészetfelfogással ellentétes módon képzelte. Ez az új elképzelés, s az új vers pedig már röviddel az első nagy konfliktus, a *Döntsd a tőkét* lefasisztázása után megjelent.

József Attila költészetének átalakulását a kései költészet tematikus jegyei felbukkanásának – s ezzel parallel a mozgalmi korszaka lezáródásának – idejére szokás datálni. Valójában azonban ez az átváltozás sokkal hamarabb megkezdődött. Az 1931. szeptemberében megjelent *Kassák Lajos 35 verse* című

kritikában világosan kirajzolódik egy új esztétika, amelynek alapvetése a freudi álomtan, illetve tágabb összefüggésben a pszichoanalízis. Ez a művészetfelfogás a pszichoanalízis gyakorlatát interpretálja: az ember életének múltjából s a tudatalattijából a kezelés, a vallomás, az álom során merülnek fel „képek”, az elfojtott ösztönök, amelyek „rendezése”, jelentéssel való ellátása az analitikus feladata. Ez az egyénre, a személyes létre vetített értelmezése az „álomfejtésnek” („mert hiszen még az álomképeknek is van nem közvetlen, de értelmes jelentésük”)¹⁵ mint műalkotást létrehozó tevékenységnek, szolgálhatott alapul ahhoz a költői fordulathoz, amely 1931 végén, 1932 elején végbement.

A pszichoanalízis és analitikus terápia hatása már az 1931-es versekben is tükröződik. „József Attila pszichoanalízishez vezető útjában minden jel szerint fontos szerepe van annak a teoretikus törekvésnek, hogy fellelje a kollektivitásból származó ihlet közvetítőjét [...] A »freudomarxista« megoldás: a kollektív determináns a tudattalan folyamatokon keresztül válik egyéni hatóerővé. Ám ez a teoretikus probléma csupán a felszínen kizárólag teoretikus. Az igazi, mélyebb, személyes kérdés az önismeret, az individualitás, az énazonosság kérdése.” – írja Erős Ferenc.¹⁶ Az analízisre utaló fogalmak, képek valóban a Rapaport-terápiából származnak, ám első megjelenésükkor még nem az én köré rendeződnek, azaz – noha az önértelmező, énkereső kezelés származékai – a művekben nem tölti be az önelemzés olyan funkcióját, mint a későbbiekben, s főleg a Gyömrői-kezelés idején. Épp ellenkezőleg, még a közvetlenül az énhez, a személyiség történetéhez kapcsolódó versben, mint a *Végül*, a történetiség, a társadalom állapotának leírására szolgálnak: „Éreztem, forgó, gyulladásoz / gyomor a világ is és nyálkás / gyomorbeteg szerelmünk, elménk / s a háború csak véres hányás.” S a gyomorbetegség szimptomatikus képei írják le a társadalmi környezetet, a munkásság létének, életkörülményeinek valóságát, amint a költő mozgalmi korszakából leginkább autentikusnak és reprezentatívnak tekintett versében is látható.

A *Munkások*, ez az oly sok osztályharcos elemzésre inspiráló vers, mára teljesen kiszorult az irodalmi emlékezetből. Vitathatatlan, József Attila marxizmusának reprezentatív alkotása, de a messianisztikus hevületű pártköltészet darabjaihoz való odasorolása óvatosságot kíván. Egyáltalán, már a dogmatikus kommunista eszmeiséggel való azonosulás is meggondolandó. Nem kétséges, jelen van azon értelmezői közösség elvárása a versben, amely a kapitalizmus elítélő leleplezését kívánta és a munkásmozgalmi célnak megfelelő jövőkép felmutatását. Ennek a kívánságnak a költő eleget is tett – különösképp a verszárlattal –, de a társadalmi-történeti valóság bemutatása már túlmutat „A munkabér a munkaerő ára” típusú, a marxi kategóriák lírizálására is vállalkozó poetai magatartáson. A *Munkások* mind a történelmi tablót, mind az ebből levezetett társadalomértelmezést a Rapaport-terápia melléktermékeiből építi fel. A történelmi víziót az evés, emésztés igencsak valóságos és közönséges részletei alkotják meg: „szaggató foguk”, „fálnak”, „Egy nyál a tenger! Termelő zabálás”, „rálehel...a tőke...szája”, „Párás bűdösségfelhő lep bennünket el”. A szemantizációnak egy olyan poetikai gyakorlata – talán első kísérlete – ez a vers, mint amire az életmű későbbi szakaszából több példa is hozható, ide értve a *Szabad-ötletek*-et, az [*Ős patkány terjeszt kórt*]. Másrészt annak az alkotói eljárásnak is példája ez az – igencsak félig értett – alkotás, amelynek legnyilvánvalóbb, a *Szabad-ötletek* önleleplezéséből megismert esete az egy évvel későbbi vers, a *Ritkás erdő* alatt szexualizáltságot rejtő tájfestése.

A versben uralkodó történelmi koordináta vitathatatlanul a marxi történelemszemlélet, amelynek jövőképét a verszárlat rajzolja ki. Mind a történelmet, mind a benne élő egyént azonban egy másik filozófia is értelmezi, mégpedig a vers nagyobb részében: a freudizmus, illetve József Attila elméleti ismereteiből és a Rapaport-terápiából összeálló pszichoanalízis. Az 1931. decemberében megjelent vers tehát alapvetően nem társadalomfilozófiai alapon – pontosabban nem marxista alapon – értelmezett egy társadalmi-történeti jelenséget, hacsak nem feltételezzük, hogy már ebben az időszakban formálódik

gondolkodásában az a törekvés, amely összekapcsolja a marxizmust a freudizmussal, s amelyről 1932-es, nevezetes és hírhedt tanulmányában */Egyéniség és valóság/* szól.

Ez az írás, amely megpecsételte József Attila sorsát a munkásmozgalomban, nem választható el sem a költő filozófiai-poetikai törekvéseitől, sem a kor mozgalmi, történelmi valóságától. A költő ismeretsége Székely Bélával és szellemi környezetével, valamint a Korunkban zajló marxizmus és pszichoanalízis-vita tanulságai egyaránt ráirányíthatták figyelmét egyén és társadalom olyan értelmezésére, mint amelynek konzekvenciái az *Egyéniség és valóság*ban olvashatók. „A társadalmi forradalom korszakában a puszta társadalmi tárgyak illetve alanyok vagy forradalmárok vagy neurotikusok. Neurózis és forradalmiság igen sűrűn össze is szövődik.”¹⁷ A baloldali analitikus nézet és annak legjelentősebb képviselője, Wilhelm Reich okkal kerülhetett József Attila figyelmébe. A költő nemcsak a tudományos szocializmus logikáját követte – mint még 1937-ben is írja magáról – hanem ebben a kommunista eszmeiséget is, márpedig a forradalmi tevékenység ezen ideológia, magatartás képviselőjét jelentette. A neurózis – és annak a cikkben részletezett fiziológiai, szexuális következménye – pedig ugyancsak meghatározta József Attila életét és gondolkodását. Sem Pákozdy Ferenc ledorongoló kritikája a *Külvárosi éj* kötetéről, sem az *Egyéniség és valóság* téziseit antimarxista bolondgombaként elutasító válasz nem nevezi néven a freudomarxizmust, és az abból származó következtetésekkel sem vitázik, ám nyilvánvaló az elvi távolság, mint Pákozdy írja József Attiláról: „nem az a proletárköltő, akit teljesen vállalhatunk, aki olyan mint amilyennek a »proletárköltőnek« lennie kell.”¹⁸ Ebben az egyben igaza van a Társadalmi Szemle kritikusának: nem olyan.

Az 1932-es versek már a kiválásról tanúskodnak. Nem mondhatni, hogy a mozgalom egészéből, de annak a pákozdyferencek által képviselt eszmeiségéből mindenképpen. Az *Egyéniség és valóság* utolsó részének inkriminált mondatai

még a mozgalmakon belüli egyéniség személyességéről szólnak, individuális létének történeti meghatározottságából eredeztetve a kor problémáit, a versek egy csoportja azonban egy másik tájékozódási irányt jelez.

A *Ritkás erdő* alatt tájázásából fölsejlő alig rejtett szexuális motívumokat és tartalmakat maga a költő értelmezi a *Szabad-ötletek*-ben. Az „első nőhöz” kapcsolódó történet és a kamasz fiúban mély nyomot hagyó szexuális trauma kiírásaként olvashatjuk a verset a költő által intencionált értelmezési tartomány keretében is. A versben a szublimáció esetével találkozhatunk, s kétségtelen talán az első olyan mű, amelynek analitikus élményalapjára ráépül egy olyan szövegstruktúra, amely másfajta értelmezési kódot kínál az olvasónak. Anélkül, hogy egybeolvasnánk az analitikus vallomásokkal, felmerül a kérdés, mit szublimál a mű. A versben eltűnő, feloldódott lírai én személyes létének, múltjának tartalmait olvashatjuk vagy egy filozófia és annak gondolkodásmódját tárgyiasságokba kivetítő szemléletét? Mondhatni, itt még is-is, hisz a sikertelen coitus alig rejtett szimbólumokba foglalt története mellett, amelynek „hőse” az első nő, megjelenik egy másik nő is. A metaforizációból kibomló másik nő, az anya, s a vers eléggé nyilvánvalóan nemcsak a személyes lét problémáját, a nőiség divergenciájának nehezen megélt élményét tárja az értelmező elé, hanem a filozófia, a freudizmus tételét is, az ödipális komplexusról. S ugyanezt láthatjuk *A hetedik* harmadik szakaszában, a férfi-nő viszony polarizálódásában. A vers freudi áthallásai, a kiteljesedő személyiség történetét a harccal („Ellenség, ha elődbe áll”) és a szerelem-szexualitással („Szerető után ha járál”) leíró szemlélet önmagában is jelzi a pszichoanalitikus fogantatást. A szövegben megnyilvánuló dekonstrukció, és konstrukciós szándék az én-re irányul. Mind egyik szakasz tételezi annak a hetessel leírható teljességét (második sorok) és mindegyik a teljesség megteremtésének felszólításával zárul: „A hetedik te magad légy!” Ez a személyiségrajz és az analízis, a terápia módszerének fogalmakban,

viszonyokban való eltárgyiasítása ugyanazon törekvés eredménye mint az *Ordas*, a *Háló* analízis-versében.

Ezek a freudiánus művek nem találhattak pozitív visszhangra a mozgalomban, hisz az az irányzat, amely uralta a munkásmozgalmi recepciót, mást várt a költői szövegtől, amint az Gergely Sándor¹⁹ recenziója a *Dönts a tőkét* kötetről meg is fogalmazta. De nem kaphatott megértést a költő másik tájékozódási iránya, a freudomarxista sem. Érdekes, hogy míg a pszichoanalitikus költemény kísérletét több megoldási mód is jelzi, az ugyanazon időszakban születő freudomarxista ihletésű versek nem folytatják a tárgyias beszédmód teremtő aktusát. Az *Invokáció* mintha a *Munkások* hangnemében íródna, azaz ismét a szociális, a történelmi dimenzióba helyezett ember, illetve az osztály rajzolata határozza meg tematikusan a szöveget, azzal a különbséggel, hogy most markánsan érvényesül a modern pszichológia és a mozgalom kettőssége: „Ismered a modern pszichológiát, – / Szíved előtt nincs menekvés. Énekeld a munkások dalát.” Ennek a beszédmódnak emblematikus kiteljesedése, a freudomarxista óda, *A város peremén*, amit azonban már nem követ ilyen szemléletű és poetikájú alkotás. A [*Hová forduljon az ember*] személytelen vallomása („Hová forduljon az ember, ha nem tartozik a harcosok közé”) alighanem pontosan érzékelteti József Attila mozgalmi státusát, amint *A város peremén*-ben a költő helyzete is: a város peremén sivít a dal, a költő már csak „rokon”, s csak nézi-nézi a világ tárgyias lényegét, a lerakódó kormot, s az „ajkán csörömpöl a szó.” Hiába fogalmazódik meg – a társadalmi rendektől elvonatkoztatható, a máig érvényes igazságú – freudomarxista jövőkép, a költői tevékenység az önmagában megszerkesztett harmóniára korlátozódik. E felismerés igazságtartalmát, történelmi helyzetértékelését igazolja a diskurzus másik darabja: az *Elégia*, amelyet nehéz nem úgy olvasni, mint a „történelmi materialista óda” kiigazítását és a próféciaszerűen kinyilvánított igazságtartalmainak visszavonását. A személyiség bezáródása, a magában megszerkesztett harmónia, vagy legalábbis annak vágya, kísérlete már egy más

poetikai irányt jelöl. A lírai én személyességét az analitikus szituációk, élménytartalmak, terápiás projekciók tárgyiasítják – de nem eltárgyasítják, mint az 1932-es versekben –, előlegezve a *Kész a leltár* szomorú önértékelését. „Magamban bíztam eleitől fogva”.

Jegyzetek

1. Tverdota György: József Attila
Bp. 1999. Korona Kiadó 27-44.
2. József Attila válogatott levelezése (a továbbiakban: JAVL) (s.a.r. Fehér Erzsébet)
Bp. Akadémiai Kiadó 219.
3. József Attila Összes Művei (a továbbiakban: JAÖM) III.
(Szerk. Szabolcsi Miklós)
Bp 1967. Akadémiai Kiadó 19.
4. JAÖM III. 10.
5. JAÖM III. 26.
6. JAÖM III. 65.
7. JAVL 277.
8. Szabolcsi Miklós: Kész a leltár
Bp. 1998. Akadémiai Kiadó
9. Gyertyán Ervin: Vád és valóság
In: „Tisztán meglátni csúcsainkat”
Bp. 1985. Kossuth Kiadó 249-277.
10. Erős Ferenc: Analitikus szociálpszichológia
Bp. 2001. Új Mandátum Kiadó 173.
11. Miért fáj ma is (Szerk. Horváth Iván és Tverdota György)
Bp. 1992. Balassi Kiadó
Horváth Iván: József Attila és a párt 297-325.
Nagy Csaba: Miért nem ő? 325-357.
12. JAVL 277.
13. JAÖM III. 216.
14. Miért fáj ma is 313.

15. JAÖM III. 111.
16. Erős Ferenc: Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus
Bp. 1986. Gondolat Kiadó
17. JAÖM III. 126.
18. Pákozdy Ferenc: Külvárosi éj
In: Kortársak József Attiláról I.
(Szerk. Bokor László, s.a.r. Tverdota György)
Bp. 1987. Akadémia Kiadó 296.
19. Gergely Sándor: József Attila új versei
In: Kortársak József Attiláról I. 216.